

Beata Mikołajczyk

Kilka uwag o nazwach potraw i produktów spożywczych pochodzących z języka niemieckiego w gwarze miasta Poznania

---

Studia Germanica Gedanensia 22, 143-150

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Beata Mikołajczyk
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
w Poznaniu

Kilka uwag o nazwach potraw i produktów spożywczych pochodzących z języka niemieckiego w gwarze miasta Poznania

OD PEWNEGO czasu daje się zaobserwować zainteresowanie lingwistów słownictwem życia codziennego. Jednym z jego aspektów są intensywne badania słownictwa kulinarnego. Wśród polskich badaczy specyfiki słownictwa kulinarnego wymienić należy poznańską polonistkę Małgorzatę Witaszek-Samborską z jej bardzo ciekawą monografią „Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie” (2005). Germanistyczne badania nad słownictwem kulinarnym pochodzenia niemieckiego w języku polskim reprezentuje gdański germanista Andrzej Kątny, autor np. pracy „Zu den deutschen Entlehnungen in der kulinarischen Lexik des Polnischen” (2007). Odnotować należy także powstanie prac kontrastywnych niemiecko-polskich z tego zakresu, np. Marty Turskiej (2009a, 2009b) zajmującej się internacjonalizmami w niemieckim i polskim ‘języku kulinarnym’.

Przedmiot mojego obecnego zainteresowania to słownictwo kulinarne pochodzenia niemieckiego w gwarze miasta Poznania. Słownictwo kulinarne można pojmować w dwojaki sposób – w znaczeniu węższym, jako słownictwo specyficzne tylko dla tego pola semantycznego, oraz w znaczeniu szerszym, czyli słownictwo typowe dla danego pola semantycznego łącznie z tzw. słownictwem wielofunkcyjnym (znajdującym zastosowanie także w obrębie innych pól semantycznych) (por. np. Witaszek-Samborska 1999: 195). W niniejszej pracy przedmiotem zainteresowania będzie słownictwo kulinarne rozumiane w sposób węższy.

Leksyce kulinarnej w gwarze miejskiej Poznania poświęciła artykuł Witaszek-Samborska – w roku 1999 podjęła próbę ogólnej charakterystyki słownictwa kulinarnego w tej gwarze miejskiej uwzględniając oczywiście także elementy zapożyczone z języka niemieckiego.

Zadaniem niniejszej pracy jest spojrzenie tylko na materiał leksykalny zapożyczony z języka niemieckiego w tym zakresie i jego charakterystyka. Analizie poddano nazwy potraw (także napojów) oraz produktów spożywczych znajdujące się

w „Słowniku gwary miasta Poznania” (1999). Słownik ten obejmujący ok. 3000 haseł zawiera 555 scharakteryzowanych przez autorów jako ‘zapożyczenie z języka niemieckiego’. W słowniku znajduje się także ok. 60 zwrotów, które stanowią kalki językowe z języka niemieckiego.

„Słownik gwary miasta Poznania” uwzględnia 300 jednostek leksykalnych z zakresu słownictwa kulinarnego (por. także Witaszek-Samborska 1999: 196). Witaszek-Samborska charakteryzuje je w sposób następujący:

Wśród nazw tych znalazły się takie, które od swoich ogólnopolskich odpowiedników różnią się jedynie znaczeniem (ponad 30 jednostek), zleksykalizowanymi cechami fonetycznymi (25 jednostek) lub morfologicznymi (16 jednostek), większość jednak stanowią leksemy całkowicie odbiegające strukturą fonemiczną od słownictwa ponadregionalnego. (Witaszek-Samborska 1999: 196)

Do owych 300 jednostek leksykalnych należą rzeczowniki, przymiotniki i czasowniki (głównie te nazywające czynności związane z przygotowaniem potraw).

W niniejszej pracy analizie zostaną poddane jedynie rzeczowniki nazywające potrawy (w tym napoje), ich porcje oraz produkty spożywcze. W „Słowniku gwary miasta Poznania” znaleziono 120 rzeczowników lub fraz nominalnych (rzeczownik + przymiotnik w funkcji przydawkowej) będące nazwami potraw lub (pół)produktów spożywczych, które nie pochodzą z języka niemieckiego, stanowią regionalizmy w obrębie języka polskiego, np. *amerykany* (rodzaj ciastek – drożdżówki biszkoptowe), *berbelucha* / *bebelucha* (wódka, zwłaszcza najgorszego gatunku, także samogon, bimber lub rzadkie jedzenie, nieapetyczna papka, wzbudzająca obrzydzenie mętna, brudna ciecz), *czzerwone jagody* (poziomki), *ślepe ryby* (zupa ziemniaczana), *zuptówka* (krupnik). Ponadto autorzy słownika wymienili następujące rzeczowniki z pola semantycznego ‘słownictwo kulinarne’ jako zapożyczenia z języka niemieckiego:

nazwa w gwarze miasta Poznania	podstawa zapożyczenia w języku niemieckim wskazana w słowniku	znaczenie
ajntopp, ajntopf, ańtop, ańtopf, eintopf	der Eintopf	jednogarnkowa potrawa, najczęściej w postaci wieloskładnikowej zupy
ajsabajna, eisbeina, ajsbajn	das Eisbein	noga wieprzowa, golonka
aprykoza, aprikoza	die Aprikose	morela, brzoskwinia
blondka, blóndka	eine kühle Blonde	napój orzeźwiający, oranżada
brynda, bryndka, brendka	brennend	alkohol, bimber
faferfłoki	die Haferflocken	płatki owsiane
fefermyncka (często l.mn.)	Pfefferminz...	cukierek miętowy

fras	fressen	jedzenie
futer	das Futter	pożywienie, pasza
galart	das Gallert, die Gallerte	1. galareta z mięsa
gryc	die Grütze	kasza
haferfloki	die Haferflocken	płatki owsiane
kamszyk	das Kammstück	karkówka
karmonada, karmóna- da, karbonada	die Karbonade	schab
kileblónda, kileblóndka	die kühle Blonde	rodzaj lemoniady
klapsztula	die Klappstulle	złożona podwójna kromka chleba
knobloch, knoblo- cha, knobloszek, knobloszka	der Knoblauch	kiełbasa parówkowa
korbol, korbal	der Kürbis	1. dynia
kornus	der Korn	żytniówka
lebera, lebereczka, leberka	die Leberwurst	wątrobianka, pasztetowa
marmelada	die Marmelade	marmolada
monstrach, monsz- trych, mustrych	der Mostrich	musztarda
nudle	die Nudel	makaron
obkład, obłożenie, obłożynie	der Belag	1. wędlina, ser na ka- napce
obłożony chleb	das belegte Brot	kanapka
plyndz. plindz, plendz (zwykle l.mn.)	die Plinse	placki ziemniaczane
redyska (częściej l.mn.)	das Radieschen	rzodkiewka
selera	die Selerie	seler
selterka	das Selter(s)wasser	rodzaj wody gazowanej do picia
snelka	schnell	rodzaj zupy, kawałki bułki bądź chleba zalane wodą lub mlekiem z do- datkiem tłuszczu
sosyska	das Saucischen	parówka, mała kiełbaska
stockfiszszupa	die Stockfischsuppe	zupa z suszonych dorszy
szabel, szabelek, sza- blok, szablak	die Schabelbohne	fasola szparagowa
szarole, szagówki, sza- gówy	schrägen	rodzaj klusek skośnie krojonych, kopytka
szlagzana	die Schlagsahne	bita śmietana

szmela	die Schnellsuppe	rodzaj zupy ziemniaczanej
sznapura	der Schnaps	wódka niskiej jakości
sznoka	die Schnecke	okrągła drożdżówka w kształcie ślimaka
sznyta, sznytka	die Schnitte	kromka chleba / także: kanapka
sznytloch, sznytloszek, sznytlok, sznytloczek	der Schnittlauch	szczypiorek
szpek	der Speck	boczek, słonina
szpryt	der Sprit	spirytus
sztrufelek, sztryfelek, sztrojfelek	der Streifen	kawałek, plasterek
sztuła	die Stulle	kromka
świętojanka, świąntojanka	die Johannisbeere	porzeczką
tafelka	die Tafel	tabliczka
zemelka	die Semmel	bułczanka

Analizując je ilościowo w stosunku do wszystkich nazw potraw i produktów spożywczych stwierdzić można, że zapożyczenia z języka niemieckiego stanowią stosunkową liczną grupę ok. 27% wszystkich występujących w „Słowniku gwary miasta Poznania” nazw tego typu. Ich frekwencja jest zdecydowanie wyższa niż w polszczyźnie ogólnej choć i tam leksemmy zapożyczone z języka niemieckiego stanowią istotną grupę słownictwa kulinarnego (wg Witaszek-Samborskiej 9.5% udziału w badanym przez nią materiale empirycznym – słowniki współczesnej polszczyzny oraz przepisy kulinarne w prasie kobiecej, por. Witaszek-Samborska 2005: 79f.). Z pewnością język niemiecki stanowił w gwarze poznańskiej głównie (jeśli nie jedyne) źródło zapożyczeń w obrębie słownictwa kulinarnego w przeciwieństwie do polszczyzny ogólnej, w której według Witaszek-Samborskiej (2005: 79f.) dominują zapożyczenia z języka francuskiego, język niemiecki z 428 pożyczonymi leksemami (najczęściej mocno zasymilizowanymi) znajduje się na miejscu drugim.

Germanizmy kulinarne można podzielić na następujące grupy znaczeniowe:

1. nazwy ogólne pożywienia: frás, fúter
2. nazwy produktów i półproduktów:
  - 2.1. nazwy owoców: apykoza / aprikoza, świętojanka / świąntojanka
  - 2.2. nazwy warzyw: korból / korbał, redyska, selera, szabel / szabelek / szablok / szablak,
  - 2.3. nazwy mięsa: ajsbajna / eisbeina / ajsbajn, kamsztyk, karbonada / karmónada / karbonada
  - 2.4. nazwy tłuszczów: szpek
  - 2.5. nazwy kaszy i produktów zbożowych: faferfłoki / haferfłoki, gryc, nudle,

- 2.6. nazwy przypraw i dodatków: monstrach / monsztrych / mustrych, sznytloch sznytloszek / sznytlok / sznytloczek
- 2.7 inne: marmelada
3. nazwy potraw
  - 3.1. nazwy zup: ajntopp / ajntopf / ańtop / ańtopf / eintopf, snelka, stockfiszszupa, szmela
  - 3.2. nazwy potraw mącznych: szagole / szagówki / szagowy
  - 3.3. nazwy potraw mięsnych: ajsbajna / eisbeina / ajsbajn, galart
  - 3.4. nazwy potraw ziemniaczanych: plyndz / plindz / plendz
  - 3.5. nazwy wędlin: knobloch / knoblocha / knobloszek / knobloszka, lebera / lebereczka / leberka, obkład / obłożenie / obłożynie, obkład / obłożenie / obłożynie sosyska, zemelka
  - 3.6. nazwy kanapek (pieczywa): klapsztula, obłożony chleb, sznyta / sznytka
4. nazwy słodczy:
  - 4.1. nazwy cukierków: fefermyncka
  - 4.2. nazwy wypieków: strucel, szneka / szneka z glancem
  - 4.3. inne: szlagzana
5. nazwy napojów
  - 5.1. nazwy orzeźwiających: blondka / blóndka, kileblónda / kileblóndka, selterka
  - 5.2. nazwy napojów alkoholowych: brynda / bryndka / brendka, kornus, sznapura, szpryt
6. nazwy porcji: sznyta / sznytka, sztrufelek / sztryfelek / sztrojfelek, sztuła, tafelka

Powyższe zestawienie pokazuje, że nie zarysowała się silna tendencja w przejmowaniu leksyki z języka niemieckiego, mówiąca o jakiejś szczególnej preferencji kulinarnej (np. mody na zupy czy inne dania należące do kuchni niemieckiej). Istniejące w gwarze poznańskiej leksemy kulinarne dają się zakwalifikować do grup, które tworzą wspólnie z archaizmami i regionalizmami polskimi (por. Witaszek-Samborska 1999: 200ff.), nie można wyodrębnić żadnej klasy wyrazów, której elementami byłyby same lub w przeważającej większości zapożyczenia z języka niemieckiego.

Zebrany materiał leksykalny potwierdza konstatację Witaszek-Samborskiej (2005: 86) dotyczącą współczesnej polszczyzny ogólnej, że germanizmy odnoszą się zwykle do „prostych, niewyszukanych, wręcz rustykalnych potraw i napojów”. Wymienione powyżej zapożyczenia to nazwy produktów używanych na co dzień, potraw przygotowywanych (często dzisiaj już prawie nie znanych jak *snelka*) z niewyszukanych, tanich i ogólnie dostępnych, stąd powszechnie używanych produktów, jak np. ziemniaki.

Pożyczkę z języka niemieckiego należące do tego pola semantycznego reprezentują w zasadzie dwa typy zapożyczeń wyodrębnione ze względu na sposób ich adaptacji / integracji do języka polskiego. Zarysowują się przy tym bardzo wyraźne dysproporcje ilościowe.

Najbardziej liczną – dominującą ilościowo – grupę stanowią zapożyczenia właściwe (formalnosemantyczne), czyli te które zostały przejęte do języka polskiego zarówno formalnie jak i znaczeniowo. Charakteryzują się spolszczoną postacią graficzną, która w dużym stopniu imituje ich zbliżoną do wersji oryginalnej wymowę: np.

niem. *Eintopf* [aentopf] (niemiecki dyftong [ae]) → pol. *ajntopf*,
niem. *Schlagsahne* [ʃla:kza:nə] → pol. *szlagzana*

W grupie nazw potraw i produktów spożywczych przeważają zapożyczenia właściwe typu: niem. rzeczownik → pol. rzeczownik. Ze względu na ich formalną adaptację można wyróżnić kilka podtypów,

- np. integracja bez modyfikacji morfologicznych, do gwary miejskiej Poznania przejęta została oryginalna forma wyrazu niemieckiego (z modyfikacjami fonetycznymi lub ortograficznymi, o których wspomniano powyżej):

Eintopf → *ajntopp*, *ajntopf*, *ańtop*, *ańtopf*, *eintopf*
Futter → *futer*
Gallert, (*Gallerte*) → *galart*
Kammstück → *kamszyk*
Knoblauch → *knobloch*, (*knoblocha*, *knobloszek*, *knobloszka*)
Mostrich → *monstrach*, *monszytrich*, *mustrych*
Schnittlauch → *sznytloch*, *sznytloszek*, *sznytlok*, *sznytloczek*
Speck → *szpek*
Sprit → *szpryt*

W grupie tej reprezentowane są niemieckie rzeczowniki rodzaju męskiego i nijakiego, które zakończone są spółgłoską.

- niemiecki rzeczownik rodzaju żeńskiego zakończony na -e przejęty zostaje do gwary poznańskiej poprzez zamianę niemieckiego sufiksu -e na polski -a wskazujący na przynależność rzeczownika do rodzaju żeńskiego:

Aprikose → *aprykoza*, *aprikoza*
Karbonade → *karmonada*, *karmónada*, *karbonada*
Klappstulle → *klapsztula*
Marmelade → *marmelada*
Stockfischsuppe → *stockfiszupa*
Schlagsahne → *szlagzana*
Schnecke → *szneka*
Stulle → *sztula*
Schnitte → *sznyta*, *sznytka*

- przejście niemieckiego rzeczownika rodzaju żeńskiego zakończonego sufiksem -e poprzez jego eliminację, zapożyczenie zakończone jest spółgłoską, co powoduje zmianę w stosunku do języka niemieckiego rodzaju gramatycznego

Grütze → *gryc*
Plinse → *plyndz*, *plindz*, *plendz*
Schabelbohne → *szabel*, *szabelek*, *szabłok*, (*szabla*)

Inne zmiany formy są rzadsze, np. dodanie do formy oryginalnej sufiksu -a (*Eisbein* → *ajsabajna*, *eisbeina*, (*ajsabajn*)) powodującego zmianę rodzaju gramatycznego na rodzaj żeński. Jest to zmiana w badanym materiale leksykalnym jednostkowa, która zaszła prawdopodobnie pod wpływem ogólnopolskiego odpowiednika nazwy gwarowej *golonka*. Zauważyć można także zastosowanie przy niemieckich rzeczownikach rodzaju żeńskiego zakończonych na -el polskiego sufiksu -ka (*Tafel* → *tafelka*, *Semmel* → *zemelka*) oraz zastępowanie niemieckiego przyrostka diminutywnego -chen polskim -ka, co powoduje zmianę rodzaju gramatycznego z rodzaju nijakiego (w języku niemieckim) na rodzaj żeński (*Radieschen* → *redyska*, *Saucischnen* → *sosyska*). W badanych zapożyczeniach znajdują zastosowanie przy adaptacji wyrazów z języka niemieckiego polskie markery liczby mnogiej (*Haferflocken* → *faferflokii*, *Nudel* → *nudle*). Zauważyć można również zmianę rodzaju gramatycznego rzeczownika w stosunku do polszczyzny ogólnej (*selera*) najprawdopodobniej pod wpływem niemieckiego odpowiednika rodzaju żeńskiego (*Sellerie*).

W sposób bardzo interesujący przejmowane są niemieckie złożenia, w trzech przypadkach dwuczłonowych compositów dochodzi do utraty członu drugiego (w złożeniach niemieckich komponentu podstawowego (tzw. Grundwort) decydującego o znaczeniu podstawowym danego wyrazu złożonego oraz jego właściwościach gramatycznych takich jak przynależność do części mowy oraz – w przypadku rzeczowników – rodzaj gramatyczny) oraz modyfikacji członu pierwszego poprzez użycie polskiego przyrostka (*Leberwurst* → *lebera*, *lebereczka*, *leberka*, *Selter(s)wasser* → *selterka*, *Schnellsuppe* → *szmela*).

Marginalną rolę odgrywają zapożyczenia właściwe, których niemiecką podstawą jest grupa rzeczownikowa (*eine kühle Blond* → *blondka*, *blóndka*, *das belegte Brot* → *obłożony chleb*) lub przymiotnik / imiesłów (*brennend* → *brynda*, *bryndka*, *brendka*, *schnell* → *sznelka*) oraz czasownik (*fressen* → *fras*, *schrägen* → *szarole*, *szagówki*, *szagówy*).

Drugim typem, bardzo nielicznym, w grupie nazw potraw oraz produktów spożywczych, są kalki słowotwórcze, czyli wyrazy, które za pomocą morfemów języka (gwary) przyjmującej odtwarzają strukturę słowotwórczą swych odpowiedników w języku-dawcy. W badanym materiale empirycznym znaleziono następujące kalki słowotwórcze:

Belag → obkład, obłożenie, obłożynie także *das belegte Brot* → obłożony chleb
Johannisbeere → świętojanka, świnytojanka

Są bardzo nieliczne, lecz odtwarzają dwa typy słowotwórcze charakterystyczne dla niemieckiego rzeczownika, zarówno złożenie jak i derywację.

Germanizmy są wymieniane obok regionalizmów i archaizmów jako jeden z elementów wyróżniających gwarę miejską Poznania (por. Gruchmanowi, Walczak 1999, Witaszek-Samborska 1999, 2006). Ich stosunkowo duża liczba (ok. 30%) spowodowana została długotrwałymi i bardzo intensywnymi, asymetrycznymi (por. np. Mikołajczyk 2009), obejmującymi wszystkie dziedziny życia publicznego a także

codziennego (w tym szkoły) kontaktami językowymi między ludnością polską i niemiecką w zaborze pruskim. Ślady tych kontaktów pozostają widoczne do dziś także w poznańskiej gwarze miejskiej, choć – jak pokazują to badania poznańskich polonistów (np. Witaszek-Samborska 2006: 24f.) – powoli wychodzą z użycia. Autorzy słownika opatrują wiele zapożyczeń z języka niemieckiego komentarzem przestarzały lub rzadki. Potwierdzają to obserwacje życia codziennego.

Bibliographie:

- GRUCHMANOWI, MONIKA / WALCZAK, BOGDAN (RED.) (1999): Słownik gwary miejskiej Poznania. Warszawa/Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KĄTNY, ANDRZEJ (2007): Zu den deutschen Entlehnungen in der kulinarischen Lexik des Polnischen. W: Grucza, Franciszek / Schwenk, Hans-Jörg / Olpińska, Magdalena (red.): Germanistische Wahrnehmungen der Multimedialität, Multilingualität und Multikulturalität. Materialien der Jahrestagung des Verbands Polnischer Germanisten 11.–13. Mai 2007, Opole. Warszawa: Euroedukacja. S. 235–244.
- MIKOŁAJCZYK, BEATA (2009): W gazecie stoi napisane ... („In der Zeitung steht geschrieben...”) – deutsch-polnische Sprachkontakte in Großpolen, insbesondere im Stadtdialekt Posens. W: Elmentaler, Michael (red.): Deutsch und seine Nachbarn. Frankfurt/M.: Lang. S. 61–72.
- TURSKA, MARTA (2009a): Zur Äquivalenz des kulinarischen Fachwortschatzes im deutsch-polnischen Vergleich. W: Convivium. Germanistisches Jahrbuch Polen. S. 329–367.
- TURSKA, MARTA (2009b): Internationalismen in der Fachsprache der Gastronomie und Kochkunst im fünfsprachigen Vergleich. Frankfurt/M.: Lang.
- WITASZEK-SAMBORSKA, MAŁGORZATA (1999): Słownictwo kulinarne w polszczyźnie miejskiej Poznania. W: Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” VI (XXVI). S. 194–214.
- WITASZEK-SAMBORSKA, MAŁGORZATA (2005): Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- WITASZEK-SAMBORSKA, MAŁGORZATA (2006): Odrębności w polszczyźnie miejskiej Poznania. W: Horyzonty polonistyki. 6. S. 20–25.
- WITASZEK-SAMBORSKA, MAŁGORZATA (2007): Zapożyczone z języka niemieckiego nazwy pożywienia we współczesnej polszczyźnie ogólnej. W: Kątny Andrzej (red.): Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe. Słowisch-nichtslawische Sprachkontakte. Olecko: Wszechnica Mazurska. S. 71–78.

